

ભૂખ માણસને તોડે પણ વ્યવસ્થાની નિષ્ફુરતા માણસને અંદરથી ખાલી કરી નાખે

તમને અને બાપાને વૃદ્ધ પેન્શનના પૈસા નિયમિત મળે છે ને?”
મારો પ્રશ્ન સાંભળીને બા થોડી ક્ષણ મૌન રહ્યાં. પછી ધીમા અવાજે બોલ્યાં,
‘ઘણા મહિનાથી પૈસા આવતા જ નથી.’
‘કેમ?’
‘તમારે કાગળિયાં બરાબર કરાવવા પડશે એવું ગામના લોકોએ કહ્યું.’

કાગળિયાં બરાબર? મને સમજાયું નહીં. મારી મૂંઝવણ અમારા કાર્યકરે સમજી અને કહ્યું, ‘દીદી, KYC અપડેટ કરાવવાની વાત કરે છે.’

KYC આમ જુઓ તો એક શબ્દ છે. શારીરિક રીતે સશક્ત વ્યક્તિ માટે બેંકમાં જઈને તેને અપડેટ કરાવવું બહુ મુશ્કેલ નથી પરંતુ જેમના ઘરે હું પહોંચી હતી તે ખાટલામાં પડેલા અને આંખે ન દેખાતા એવા લકવાગ્રસ્ત મીઠાબાપા માટે તો આ લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું હતું. મીઠાબાપાનાં પત્ની શાંતાબા બાપાને ઝાડા-પેશાબ પણ ખાટલામાં જ કરાવે. એમનાથી ઊભા જ ન થવાય. આવા મીઠાબાપા અને શાંતાબા જેવા હજારો વૃદ્ધો માટે KYC જાણે અધૂરામાં અધૂરું કામ બની જાય.

ચોમાસાની બપોરે પાટણ જિલ્લાના રાધનપુર તાલુકાના અમીરપુરા ગામમાં અમે પહોંચ્યાં. ગામમાં પ્રવેશતાં જ વરસાદે આપું ગામ ભીંજવી દીધું હોવાનું જણાતું હતું. રસ્તા પાણીમાં ગરકાવ હતા. કાદવમાં પગ સંભાળીને આગળ વધવું પડે એવી સ્થિતિ હતી. એવા જ એક રસ્તે આવેલી સાંકડી શેરીના નાનકડા ફળિયામાં અમે પહોંચ્યાં. ફળિયાની અંદર આવેલા એક ઘરમાં

ગામમાં આવવા વિનંતી કરીશ.’

ખોડાભાઈએ બેંકના કર્મચારીઓ શાંતાબાના ઘરે આવે તે માટે અગાઉ પણ પ્રયત્નો કર્યા હતા પરંતુ સફળતા મળી નહોતી. છતાં તેમણે પોતાના પ્રયત્નો અટકાવ્યા નહીં. આશા છે કે ટૂંક સમયમાં મીઠાબાપા અને શાંતાબાને ફરી વૃદ્ધ પેન્શન મળવાનું શરૂ થશે.

‘ભૂખ માણસને તોડે, પણ વ્યવસ્થાની નિષ્ફુરતા માણસને અંદરથી ખાલી કરી નાખે.’ આ વાત આ માવતરોની મુલાકાત દરમિયાન મેં અનુભવી.

બા ઘરની ઓસરીમાં બેઠાં હતાં અને હું ઓસરી બહાર ઢાળેલા ખાટલા પર બેઠી હતી. વાતો કરતાં કરતાં મારી નજર એમના ગળા પર પડી. ગળામાં ગાંઠ જેવી દેખાઈ.

મેં પૂછ્યું,
‘બા, ગળામાં ગાંઠ થઈ છે?’

‘હા, વર્ષોથી છે.’

‘ડોક્ટરને બતાવ્યું?’

એમણે હળવેથી કહ્યું,

‘ના. દુખાવો નથી આપતી એટલે ચાલે.’

બાને કોઈ સંતાન નથી. પતિ-પત્ની એકબીજાનો સહારો છે. અમે એમને દર મહિને રાશન આપવાનું શરૂ કર્યું. સાથે અમારા કાર્યકર ખોડાભાઈએ બાને અંત્યોદય રેશન કાર્ડ કઢાવી આપ્યું. એમાંથી એમને ઘઉં અને ચોખા મળવા લાગ્યા. એમાંથી થોડું અનાજ વેચીને તેઓ દવા માટે થોડા પૈસા ઊભા કરે અને અમે આપેલા રાશનથી એમનો ચૂલો સળગે.

બા સાથે વાતો ચાલતી હતી ત્યારે મેં ઘરમાં નજર ફેરવી. બંને જણાએ આખી જિંદગી મજૂરી કરીને પાકા ઘરનું સ્વપ્ન પૂરું કર્યું

આપણી આસપાસ

★ મિતલ પટેલ

બાપાને ઝાડા-પેશાબ પણ ખાટલામાં જ કરાવવા પડે એમનાથી ઊભા જ ન થવાય આવા મીઠાબાપા અને શાંતાબા જેવા હજારો વૃદ્ધો માટે KYC જાણે લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે

પ્રવેશ્યા. ઘરમાં મીઠાબાપા ખાટલાવશ હતા. એમનું શરીર હવે સાથ આપતું નહોતું. તેઓ ઊભા થઈ શકતા નહોતા. ઝાડા-પેશાબથી લઈને દરેક નાનામાં નાની જરૂરિયાત માટે પણ બીજા પર આધાર રાખવો પડે એવી સ્થિતિ હતી. એમની બાજુમાં બેઠાં હતાં શાંતાબા. વૃદ્ધાવસ્થા એમના ચહેરા પર સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. એમની આંખોમાં થાક કરતાં વધુ જવાબદારી દેખાતી હતી. બાપા ખાટલામાંથી ઊભા થઈ શકતા નથી. શાંતાબા એમને એકલા મૂકી ગામ બહાર જઈ શકે એમ નથી. આવામાં તેઓ બેંક સુધી કેવી રીતે પહોંચે? શાંતાબા હરીફરી શકે એટલે કદાચ એકલા જાય તો જાય. એમનું એકલાનું બાયોમેટ્રિક થાય અને દસ્તાવેજ પણ એમના જ અપડેટ થાય પરંતુ જરૂરિયાત તો બંનેના દસ્તાવેજ અપડેટ થાય તેની છે. બંનેના KYC અપડેટ થાય તો ઘરમાં પેન્શનના ૨,૪૦૦ રૂપિયા આવે અને એનાથી એમને થોડો ટેકો રહે.

મારા મનમાં એક જ વિચાર આવ્યો કે સરકારની યોજના ગરીબ સુધી પહોંચે એ ખૂબ જરૂરી છે પરંતુ એના જેટલું જ જરૂરી એ છે કે સૌથી વધુ જરૂરિયાતમંદ લોકો સુધી પહોંચવા માટે વ્યવસ્થાઓ સંવેદનશીલ બને. દરેક વૃદ્ધ બેંક સુધી જઈ શકે કે કચેરીઓના ધક્કા ખાઈ શકે એ શક્ય નથી. ત્યારે આવી સ્થિતિમાં બેંક કે સરકારી તંત્ર ઘેર જઈને KYC કરવાની વ્યવસ્થા ન કરી શકે? ખાસ કરીને જેઓ ખાટલાવશ છે અને સંપૂર્ણપણે બીજાઓ પર આધારિત છે એવા નિરાધાર વૃદ્ધો માટે અલગ આયોજન થાય તે અંગે ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. આવા માવતરોને જોતાં થાય કે ઘડપણની સૌથી મોટી પીડા બીમારી નથી પરંતુ પોતાના કામ માટે બીજા પર આધાર રાખવો પડે એ છે. ઘરમાં દાખલ થતાં જ સૌથી પહેલાં KYCની વાત નીકળી અને મન એ જ વિચારમાં અટવાઈ ગયું. ત્યાં અમારા કાર્યકર ખોડાભાઈએ કહ્યું,

‘દીદી, ચિંતા ન કરો. આ અઠવાડિયે હું બેંકમાં જઈને અધિકારીને

હતું. એક નાનકડું ફૂલર પણ ઘરમાં હતું. એમના જીવનમાં વૈભવ નહોતો, પરંતુ સ્વાભિમાન તો હતું જ. કોઈ આપે તે લેવું પણ એમને ગમતું નહોતું. પરંતુ ઘરમાં કમાનાર કોઈ નહોતું એટલે ના છૂટકે સ્વીકારવું પડતું હતું. મીઠાબાપા ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા સતત બોલ્યા કરતા હતા. એમને કાને ઓછું સંભળાતું અને આંખે તો બિલકુલ દેખાતું નહોતું. એટલે કોણ આપ્યું છે અને શું કહે છે એ બધું જાણવાની એમને ઉત્સુકતા હતી. ક્યાંક કોઈ એમની પાસે બેસીને બે શબ્દ બોલે એવી પણ એમની લાગણી હતી. દરેક ઘરડા માવતર કાન શોધે છે. એમને વાતનો વિસામો જોઈએ. પરંતુ આજના સમયમાં કોઈને એ માટે સમય નથી. ખાસ કરીને આવા નિરાધાર અને દરિદ્ર માવતરો પાસે તો કોણ જાય? અમે દર મહિને આવા ૮૦૦ નિરાધાર વૃદ્ધોની મુલાકાત લઈએ છીએ. દર મહિને એમને રાશનની કિટ પહોંચાડીએ છીએ. પરંતુ હજુ પણ એવા અસંખ્ય બા-દાદા છે, જેઓ આપણી રાહ જોઈ રહ્યા છે. એમની રાહ માત્ર અનાજની નથી. રાહ છે કોઈ પોતાના માણસની. રાહ છે કોઈ દરવાજો ખખડાવે અને પૂછે, ‘બા, કેમ છો?’ ઘણી વાર આપણે હોટેલમાં ચાર મિત્રો સાથે જમવા જઈએ ત્યારે પાંચ-છ હજાર રૂપિયાનું બિલ આરામથી થઈ જાય. પરંતુ કોઈ નિરાધાર વૃદ્ધના જીવનમાં દર મહિને હજાર-પંદરસો રૂપિયાનો સહયોગ પણ ખૂબ મોટો ફરક લાવી શકે. સમાજ જ્યારે સાથે ઊભો રહે, ત્યારે કોઈ વૃદ્ધને ભૂખ્યા સૂવું પડતું નથી. કોઈની દવાની ચિંતા ઓછી થાય. કોઈના ઘરમાં ફરી ચૂલો સળગે અને સૌથી અગત્યનું, કોઈ વૃદ્ધને દુનિયામાં હવે એનું કોઈ નથી એવું લાગતું નથી. ઈશ્વર દરેકના ઘરે પોતે નથી જતો, પરંતુ એ કોઈના હૃદયમાં કરુણા જગાવીને ત્યાં પહોંચે છે. બસ, આપણે એ ઈશ્વરની કરુણાને સમજી આવા નિરાધાર વડીલોને એમના ઘરઆંગણે સન્માનભેર ઘડપણ પસાર કરવામાં નિમિત્ત બનીએ.

ખાટા સ્વાદને મીઠો બનાવતું ફુદરતી ફળ

મી સદીમાં એક યુરોપિયન પ્રવાસી આફ્રિકાની સફરે ગયો હતો. એ દરમિયાન તેના ધ્યાનમાં આવ્યું કે આફ્રિકાના સ્થાનિક આદિવાસીઓ જમતા પહેલાં એક ખાસ ફળ ખાતા હતા અથવા તેને ચાવીને પછી જ ભોજન કરતા હતા. એ પ્રવાસી વનસ્પતિશાસ્ત્રી હતો. વધુ સંશોધન કરતાં તેને જાણવા મળ્યું કે લીંબુનો રસ અથવા કોઈ પણ ખટાશ ધરાવતી વસ્તુ સાથે આ ફળ ખાવાથી ખાટી વસ્તુનો સ્વાદ એકદમ ગળ્યો લાગી આવતો હતો. સ્થાનિક લોકો આ ફળને ‘જાદુઈ ફળ’ (Miracle Fruit) તરીકે ઓળખતા હતા. આ ફળ તોડ્યા પછી લાંબા સમય સુધી સાચવી શકાતું નથી; થોડા જ સમયમાં તે બગડવા લાગે છે. નવાઈની વાત એ છે કે આ ફળનો પોતાનો સ્વાદ આમળા જેવો તૂરો હોય છે. પરંતુ જો તેને કોઈ ખાટી વસ્તુ સાથે ખાવામાં આવે તો ખાટી વસ્તુનો સ્વાદ અને આ ફળનો તૂરો સ્વાદ મળીને મીઠો અનુભવ કરાવે છે. આ કારણસર તેને ‘જાદુઈ ફળ’ નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ ફળ સાથે ખવાતી વસ્તુ કેટલી ખાટી છે તેના આધારે મીઠાશનો અનુભવ પણ બદલાય છે. જો લીંબુનો રસ અને આ ફળ સાથે લેવામાં આવે તો તેનો સ્વાદ જલેબી અથવા ચાસણીમાં ડૂબાડેલા ગુલાબજાંબુ જેવો મીઠો અનુભવાય છે. આફ્રિકન લોકો જમતાં પહેલાં આ ફળ ખાતા તેનું કારણ એ હતું કે આ ફળની અસર જીભ પર લગભગ અડધો કલાકથી પોણો કલાક સુધી રહેતી હતી. તે દરમિયાન જે પણ ખાટી વસ્તુ ખાવામાં આવે તેનો સ્વાદ મીઠાઈ જેવો લાગતો હતો. આસપાસના ૧૮૭૦ના

અન્ય વિસ્તારોમાં પણ આ જાદુઈ ફળ વિશે માહિતી પ્રસરી. આ ફળમાં ખાંડનું પ્રમાણ ખૂબ ઓછું હોય છે અને તેનો સ્વાદ હળવો મીઠો-તૂરો હોય છે. તેમાં ‘મિરાક્યુલિન’ (Miraculin) નામનું ગ્લાયકોપ્રોટીન હોય છે. જ્યારે ફળનો ગર્ભ ખવાય છે ત્યારે આ પ્રોટીન જીભની સ્વાદ-કળીઓ સાથે જોડાઈ જાય છે. પરિણામે ખાટા ખોરાકનો સ્વાદ મીઠો લાગવા માંડે છે.

વાસ્તવમાં ખોરાક મીઠો બનતો નથી, પરંતુ જીભને મીઠાશનો અનુભવ થાય છે. આ અસર ત્યાં સુધી રહે છે જ્યાં સુધી લાળ દ્વારા મિરાક્યુલિન ધોવાઈ ન જાય. સામાન્ય રીતે તેની અસર લગભગ ૩૦ મિનિટ સુધી રહે છે. ‘મિરેકલ ફ્રૂટ’ અને ‘મિરેકલ બેરી’ જેવા નામો અન્ય કેટલીક વનસ્પતિઓ માટે પણ વપરાય છે, જેમ કે *Gymnema sylvestre* અને *Thaumatococcus daniellii*. આ બંને વનસ્પતિઓ પણ સ્વાદની અનુભૂતિમાં ફેરફાર લાવવાની ક્ષમતા માટે જાણીતી છે.

અમેરિકામાં ૧૯૮૦ના દાયકામાં બિન-મીઠા ખોરાકને વધારાની કેલરી વિના મીઠો અનુભવ કરાવવા માટે આ ફળનું વ્યાપારીકરણ કરવાનો પ્રયાસ થયો હતો. પરંતુ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ફૂડ એન્ડ ડ્રગ એડમિનિસ્ટ્રેશન (FDA)એ તેને ‘ફૂડ એડિટિવ’ તરીકે વર્ગીકૃત કરતાં તેના વ્યાપારી ઉપયોગમાં અવરોધ ઊભો થયો. ૧૯૭૦ના દાયકામાં થોડા સમય માટે અમેરિકામાં ડાયેટ કરનારા લોકો મિરાક્યુલિનની

આફ્રિકન લોકો જમતાં પહેલાં આ ફળ ખાતા તેનું કારણ એ હતું કે આ ફળની અસર જીભ પર લગભગ અડધો કલાકથી પોણો કલાક સુધી રહેતી હતી

ઘટ ઘટ પાની

★ માવજી મહેશ્વરી

દાયકામાં આ ફળમાંથી કેટલાક તત્ત્વો અલગ કરીને તેની ગોળીઓ બનાવી બજારમાં વેચવાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ અમેરિકાની સરકારે તેને મંજૂરી આપી નહોતી. જો તેને મંજૂરી મળી હોત તો આજે કદાચ ખાંડના વિકલ્પ તરીકે આ જાદુઈ ફળની ગોળીઓનો ઉપયોગ થતો હોત. આ ફળનું વૈજ્ઞાનિક નામ *Synsepalum dulcificum* છે. તે Sapotaceae (ચીકુ કુળ)ની વનસ્પતિ છે. પશ્ચિમ આફ્રિકામાં લાંબા સમયથી આ બેરીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. યોરૂબા સમુદાયના આહારમાં પણ આ ફળનો સમાવેશ થાય છે. બહારની દુનિયાને આ ફળ વિશે ઓછામાં ઓછું ૧૮મી સદીથી જાણકારી મળવા લાગી, જ્યારે યુરોપિયન સંશોધક શેવેલિયર ડેસ મર્ચેઈસ (Chevalier des Marchais) પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન સ્થાનિક લોકોને ઝાડીઓમાંથી આ ફળ ચૂંટીને ભોજન પહેલાં ચાવતા જોયા હતા. તેમના ૧૭૨૫ના પ્રવાસના વર્ણન પછી વિશ્વના

લોકો ‘મિરાક્યુલિન’ તરીકે વર્ગીકૃત કરતાં તેના વ્યાપારી ઉપયોગમાં અવરોધ ઊભો થયો. ૧૯૭૦ના દાયકામાં થોડા સમય માટે અમેરિકામાં ડાયેટ કરનારા લોકો મિરાક્યુલિનની ગોળીઓ ખરીદી શકતા હતા. ત્યારબાદ તેઓ લીંબુ, મૂળા, અથાણાં, ગરમ ચટણી અને બીયર જેવી ખાટી અથવા કડવી વસ્તુઓ ખાતા અને તેનો સ્વાદ મીઠો અનુભવતા. પરંતુ બાદમાં આ ગોળીઓના વેચાણ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો. પરિણામે ભારત સહિતના ઘણા દેશોના લોકો આ જાદુઈ ફળ વિશે અજાણ જ રહ્યા. ઉષ્ણકટિબંધીય પશ્ચિમ આફ્રિકામાં આ છોડના ફળના ગર્ભનો ઉપયોગ વાઈનને વધુ મધુર બનાવવા માટે કરવામાં આવે છે.

ઉપરાંત ખાટી મકાઈની બ્રેડનો સ્વાદ સુધારવા માટે પણ તેનો ઉપયોગ થતો હતો. સમય જતાં તેનો ઉપયોગ બીયર, કોકટેલ, સરકો, અથાણાં અને અન્ય ખાદ્યપદાર્થોમાં સ્વાદવર્ધક તરીકે પણ થવા લાગ્યો. વર્ષ ૨૦૧૧થી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના FDAએ તેને ‘ગેરકાયદેસર અધોધિત સ્વીટનર’ તરીકે જાહેર કર્યું. તાઈવાનમાં તેના મૂળ દેશમાંથી *Synsepalum dulcificum*ની આયાત પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. જોકે અન્ય દેશોમાંથી તેની આયાત કરવામાં આવે ત્યારે આ પ્રતિબંધ લાગુ પડતો નથી.